

Вебінар  
для методистів української мови і літератури  
районних/міських методкабінетів,  
керівників методичних об'єднань  
учителів української мови і літератури  
об'єднаних територіальних громад

**ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ  
ПОКОЛІННЯ ЦИФРОВОЇ ЕПОХИ  
ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І  
ЛІТЕРАТУРИ**

Програма, тексти виступів,  
методичні рекомендації

**Мета:** підвищення професійної компетентності методичних та педагогічних працівників із проблеми формування ціннісних орієнтацій покоління цифрової епохи засобами української мови і літератури.

**Завдання:**

- осмислення процесу формування ціннісних орієнтацій учнів засобами української мови і літератури;
- збагачення практичного досвіду учасників семінару щодо шляхів формування ціннісних орієнтацій сучасної шкільної молоді у процесі вивчення української мови і літератури;
- ознайомлення з практичним досвідом педагогів щодо методики формування ціннісних орієнтацій особистості сучасного учня;
- вироблення методичних рекомендації щодо шляхів формування ціннісних орієнтацій учнів засобами української мови і літератури.

**Учасники:**

- працівники Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти;
- методисти української мови та літератури районних (міських) методичних кабінетів (центрів);
- керівники методичних об'єднань учителів української мови і літератури ОТГ.

**Місце проведення:** Рівненський ОППО, вул. Чорновола, 74.

**ПЛАН ВЕБІНАРУ**

1. Відкриття вебінару, озвучення мети та завдань.  
*Піддубний Микола Адамович, методист кабінету суспільно-гуманітарних предметів Рівненського ОППО.*
2. Ціннісні орієнтири нової української школи.  
*Піддубний Микола Адамович, методист кабінету суспільно-гуманітарних предметів Рівненського ОППО.*
3. Навчальні ресурси для формування ціннісних орієнтацій здобувачів шкільної освіти у процесі вивчення української мови і літератури.  
*Черевач Галина Василівна, керівник методичного об'єднання Вараської міської ОТГ, вчитель української мови та літератури Вараського ліцею№ 5 Вараської міської територіальної громади.*
4. Формування ціннісних орієнтацій учнів у процесі вивчення української мови і літератури шляхом реалізації ключових і предметних компетентностей.  
*Пом'яньська Тамара Миколаївна, керівник районного методичного об'єднання, вчитель української мови та літератури Гоцанської ЗОШ I–III ступенів Гоцанської районної ради.*
5. Практика реалізації наскрізних ліній на уроках української мови і літератури як засобу формування ціннісних орієнтацій школярів.  
*Матвійчук Тамара Яківна, керівник районного методичного об'єднання, вчитель української мови та літератури Дубровицького НВК «Ліцей-школа» Дубровицької районної ради.*
6. Підбиття підсумків, рефлексія результатів роботи. Вироблення методичних рекомендацій, закриття семінару.  
*Піддубний Микола Адамович, методист кабінету суспільно-гуманітарних предметів Рівненського ОППО.*

## ТЕКСТИ ВИСТУПІВ

**Піддубний Микола Адамович,**  
методист кабінету  
суспільно-гуманітарних предметів  
Рівненського обласного інституту  
післядипломної педагогічної освіти

### ВІДКРИТТЯ СЕМІНАРУ, ВИЗНАЧЕННЯ МЕТИ ТА ЗАВДАНЬ

**Мета:** підвищення професійної компетентності методичних та педагогічних працівників із проблеми формування ціннісних орієнтацій покоління цифрової епохи засобами української мови і літератури.

#### **Завдання:**

- осмислення процесу формування ціннісних орієнтацій учнів засобами української мови і літератури;
- збагачення практичного досвіду учасників семінару щодо шляхів формування ціннісних орієнтацій сучасної шкільної молоді у процесі вивчення української мови і літератури;
- ознайомлення з практичним досвідом педагогів щодо методики формування ціннісних орієнтацій особистості сучасного учня;
- вироблення методичних рекомендації щодо шляхів формування ціннісних орієнтацій учнів засобами української мови і літератури.

**Піддубний Микола Адамович,**  
методист кабінету  
суспільно-гуманітарних предметів  
Рівненського обласного інституту  
післядипломної педагогічної освіти

### ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Майбутнє української держави залежить від того, якими будуть її громадяни – сьогоденні учні, наскільки в них будуть сформовані активна життєва позиція, національна самосвідомість, морально-етичні цінності, готовність до творчої праці на благо рідної держави. **Щоб виховати соціально активну та високоморальну особистість, необхідно весь освітній процес будувати на засадах ціннісних орієнтацій**, про що йдеться в засадничих державних документах у галузі шкільної освіти.

Чому це важливо? Підвищена увага до ціннісного поля сучасної освіти не випадкова. **У нинішньої молоді спостерігаємо деформоване уявлення про істинні цінності.** З одного боку, бачимо прагнення стати освіченішим, мудрішим, а з іншого, переважає домінування матеріальних цінностей над духовними і культурними, відбувається підміна істинних цінностей антицінностями. І сучасній людині часто складно не піддатися їх негативному впливу. Трагічними наслідками цього процесу є те, що **сучасна особистість гармонійно не розвивається**, втрачає свою індивідуальність, спрямовує зусилля на зовнішні атрибути, вважає накопичення матеріальних цінностей смыслом життя, забуваючи про найважливіший бік життя – духовний.

Криза цінностей у модерному суспільстві, втрата ідеалів та орієнтирів підштовхує нас до пошуку сенсів і важливих орієнтирів життя, викликає потребу в допомозі кожній молодій людині стати суб'єктом власного життя, реалізувати прагнення до самовизначення, самореалізації, саморефлексії, до оволодіння культурою спілкування та поведінки. **Задеклароване в концепції Нової української школи виховання на цінностях загострило увагу до цієї надважливої проблеми і змусило шукати шляхи вирішення цього завдання.**

Актуальність цієї проблеми підтверджується працями В. Андрущенка, Т. Дмитренка, І. Зязюна, С. Клепка, П. Кононенка, В. Кременя, В. Огнев'юка, О. Сухомлинської, Н. Ткачової та ін., де викладено провідні філософські та теоретичні концепції освітньої інноватики, обумовлений відбір і реалізація провідних цінностей в українській освіті. **Виховання на цінностях є ключовим у педагогічних працях В.О. Сухомлинського, який зазначав:** «Людину треба вчити, що вона живе не в пустелі, а серед людей. Кожен твій крок врешті-решт позначається на твоєму ближньому, тому що ідеш ти кудись і з якоюсь метою; кожне твоє слово в душі іншого відгукнеться, але як воно відгукнеться – залежить від тебе. Вже те, що ти дивишся на навколишній світ і бачиш його, таїть в собі добро і зло; усе залежить від того, що і як ти бачиш». У працях О. Вишневського, Т. Дем'янюк, П. Кононенка, Н. Лисенко, Ю. Руденка, О. Столяренка, М. Стельмаховича та ін. висвітлено особливості виховання ціннісних ставлень національного характеру в школярів. Сучасні вчені (Г. Гуменюк, В. Каюкова, В. Кіндратова, О. Коркішко, О. Красовська, О. Савченко, В. Коваль, І. Охрименко, В. Стрельчук, Н. Христинч.) досліджують національну самосвідомість молодих поколінь як громадянську цінність, акцентують увагу на формуванні ціннісних орієнтацій вихованців різного віку.

Поняття "цінності" широко використовується і трактується науковцями по-різному, проте всі вони сходяться на тому, що **цінністю можна вважати все те, що може цінувати особистість, що є для неї значущим і важливим.** Власне, йдеться про ту роль, яку предмет чи явище можуть відігравати в життєдіяльності людей із точки зору їхніх потреб, інтересів, цілей.

Ціннісні орієнтації – це певна сукупність ієрархічно пов'язаних між собою цінностей, це важливі елементи внутрішньої структури особистості, які відокремлюють важливе для певної людини від несуттєвого. **Інакше кажучи, це соціально значущі уявлення про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, любов, дружба тощо.** Ціннісні орієнтації формуються в ході соціалізації особистості. Спочатку людина набуває досвіду попередніх поколінь, а вже потім набуває власного досвіду, який допомагає їй адаптуватися в соціумі.

Із юних років людина в основному долучається до різних цінностей, усвідомлює для себе їх сутність і сенс. Далі, у процесі навчання, всебічного розвитку, накопичення життєвого досвіду особистість набуває здатності самостійно вибирати цінності, кожного разу ту, яка в цей момент сприймається нею як найбільш значуща. **Велике і складне завдання сучасної школи** – допомогти учнівській молоді правильно зорієнтуватися у виборі цінностей, які сприятимуть виробленню стійкого імунітету до негативних форм життя, формуватимуть уміння відрізнити прекрасне від потворного, піднесене від низького у всіх сферах життя. **Кінцевий результат ціннісного навчання** – не знання, а формування аксіологічного світогляду, здатності оперувати ціннісними категоріями.

Власне, **ідея Нової української школи передбачає освіту майбутнього, яка ґрунтується на формуванні компетентностей та вихованні на цінностях.**

Обмежитися лише формуванням компетентностей, тобто набуттям потрібних для реалізації у професійному житті вмінь та навичок, які ґрунтуються на отриманих знаннях, значить ризикувати виховати покоління фахових маніпуляторів та шахраїв, які набути знання можуть використати для власного збагачення. Такий підхід суперечить меті гуманної освіти. «Дитині недостатньо дати лише знання, - **їдеться у Концепції "Нова українська школа"**. – Ще важливо навчити користуватися ними. Знання та вміння, взаємопов'язані з ціннісними орієнтирами учня, формують його життєві компетентності, потрібні для успішної самореалізації в житті, навчанні та праці».

**Специфіка цінностей полягає в тому, що вони не передаються від учителя до учня, як знання.** Певна цінність може успішно впроваджуватися у людській свідомості лише через настановлення й особистий приклад. Віктор Франкл, автор книги «Людина у пошуках справжнього сенсу», стверджував, що **цінностей не можна навчитися, їх можна тільки пережити.** Неможливо уявити вчителя, батька чи матері дитини, які б могли якісно передати ціннісну життєву філософію дітям, самі не сповідуючи її, не будучи наставниками. Адже цінність формується щодня, а не згідно з розкладом навчальних занять. І кожна людина, а дитина і поготів, довіряє не тому, що чує, а тому, що бачить. Культивування цінності не припиняється з отриманням здобувачем освіти атестата чи диплома. Цей процес постійний, що залежить від рівня духовного та інтелектуального розвитку людини, її вольових якостей та бажання пізнавати дійсність.

У суспільстві на сьогодні немає єдиної думки щодо умовного переліку та більш-менш узгодженого змісту тих цінностей, які мають об'єднувати суспільство, у зв'язку з чим повсякчас трапляються випадки перекручування та маніпуляції категоріями патріотизму, гідності, верховенства права чи свободи. З огляду на це, **виникають питання: яким ціннісним середовищем є нинішня школа, які цінності сповідують учителі, батьки та учні, які цінності лежать в основі актуальних шкільних правил та організаційної культури.** Це важливо, адже неправильна інтерпретація цінності може завдати не менше зла духовному та інтелектуальному розвитку людини, ніж її повна відсутність. Недостатність уваги до ціннісного складника як основи розбудови освіти та держави є подібною до будинку без фундаменту: навіть найменша стихія здатна спричинити тріщину або знести його дощенту.

Від правильного розуміння поняття "цінності" залежать і ціннісні орієнтації особистості, які ми визначаємо як спрямованість індивіда на моральні, соціальні, політичні, життєві, родинні та інші цінності.

*Громадянські та суспільні цінності* ґрунтуються на усвідомленні кожним громадянином своєї належності до суспільства, власного місця в громадському й політичному житті країни, на чесному виконанні професійних, громадських та сімейних обов'язків, дотримання норм суспільного життя, законів України, готовність до захисту батьківщини.

*Національні цінності* визначаються специфікою національної культури, життєвого устрою й духовною спільністю кожного народу й відображають світогляд кожної людини, ставлення до життя, науки, виховання.

*Родинні цінності* – результат життєвого відбору і моральних законів існування сім'ї, її світогляду і ставлення до навколишнього світу. Сюди також входить досвід попередніх поколінь, взаємопідтримка, взаємодопомога, що забезпечує життєздатність інституту сім'ї в житті нації, громади та зберігає її загальнолюдську цінність.

Основою *цінностей віри* може бути як духовне вчення релігійної конфесії, так і філософська концепція, якої дотримується та чи інша родина або окрема особистість.

*Особистісні цінності* характеризують людину, визначають її особистісні риси, світоглядні позиції, усвідомлення себе і свого місця в житті. Прагнення до гармонії з навколишнім світом.

Переоцінка цінностей та зміна ціннісних орієнтацій сучасною молоддю зумовлює **не лише забезпечення готовності педагогічних працівників до роботи в нових умовах, а й перегляд підходів до вивчення ціннісних орієнтацій школярів**. Щодо знанневого складника наголосимо, що категорія «ціннісні орієнтири особистості» містить у собі три компоненти:

*пізнавальний* – усвідомлення сутності явища, його якостей, властивостей;

*емоційний* – переживання цінності явища;

*мотиваційний* – готовність діяти відповідно до усвідомленої цінності в ситуації вибору.

Ціннісні орієнтації відіграють велику роль у змісті освіти стосовно кожного з названих складників.

*Знання* мають бути оцінними, тобто такими, що характеризують особистісне значення для людини матеріалу, що вивчається;

**Способи діяльності, які втілюється в уміннях і навичках** (уміння – свідоме оволодіння сукупністю певних навчальних операцій, способів виконання; навички – автоматизовані способи діяльності учнів, вміння), **мають бути ціннісними для особистості**, оскільки повинні забезпечити її потребу в самоосвіті і самовихованні, що виражається в настирливості в досягненні мети, незалежності, чесності в пошуках істини, в спілкуванні, в перегляді особистісних ціннісних орієнтацій, у процесі самопізнання й саморозвитку.

Отже, досвід емоційно-ціннісного ставлення **передбачає наявність знань, умінь, але не зводиться до них, і полягає у формуванні ставлення школярів до світу**, наукових знань, моральних норм, ідеалів, діяльності. І доки таке ставлення не сформоване, немає можливості говорити про вихованість. Єдиним способом і умовою засвоєння емоційного відношення, сприйняття об'єкта як цінності є переживання, що сприяє виникненню інтересу до предмета і потреби в діяльності, тобто зумовлює певну поведінкову реакцію.

Особливостями формування ціннісних орієнтацій сучасних школярів, на думку О. Я. Савченко є той факт, що "в нашому суспільстві, на жаль, дуже тонкий "озоновий шар" культури, міліють її джерела. Обсяг інформації зростає, а духовність, загальний рівень культури людей знижуються". Потрібна система мотиваційно-ціннісних заходів, яка передбачатиме оновлення змісту освіти, приведення його у відповідність до епохи, в яку живуть її здобувачі, наявність мотивації для здійснення позитивних вчинків, **а також сформованість ціннісного ставлення** до навколишнього світу, яке охоплює різні напрями:

ставлення до себе: адекватна самооцінка: бачення власних переваг та недоліків, готовність працювати над вирішенням проблем самовиховання, самовдосконалення;

ставлення до друзів, однолітків: уміння розуміти та співчувати, готовність допомогти, проявити терпимість до недоліків інших, здатність пожертвувати своїми переконаннями, інтересами заради друга;

ставлення до старших людей: уважне ставлення до старших, вияв поваги до батьків, учителів;

ставлення до праці, громадських доручень: добросовісне виконання доручень, надання допомоги іншим у здійсненні гарних справ;

ставлення до природи: прояв любові та поваги до природи, активне піклування про її збереження, відчуття єдності з природою;

ставлення до суспільства, держави.

**Розв'язання цих проблем можливе лише на основі** вироблення відповідної державної стратегії, широкого запровадження нових педагогічних технологій, спрямованих на всебічний розвиток дитини; підготовки якісно нових навчальних програм, підручників, посібників; створення сучасного освітнього простору, що мотивує до навчання та ціннісної поведінкової реакції. На реалізацію цих завдань зроблено багато: прийняті державні закони, концепції, стандарти, готуються програми і підручники нового покоління, здійснюється підготовка педагогічних кадрів. Їх реалізація залежить від кожного з нас. Досвід роботи з формування ціннісних орієнтацій сучасної шкільної молоді запропонують ваші колеги.

**Тож цінності в освіті мають бути не просто добіркою хороших та гідних правил життєдіяльності в соціумі, а внутрішньою потребою, принципами, які допоможуть у дорослому житті** не лише обрати професію, знайти своє покликання, але й реалізувати свій творчий потенціал, стати гідним громадянином.

Реформа української школи буде успішною лише тоді, **коли її змістова складова вбере у себе** кращий багатовіковий освітній досвід нашого народу, заснований на цінностях, і доповнить його сучасними особливостями для напрацювання ціннісно-освітньої платформи української освіти. **Наразі є необхідність формування нових ціннісних орієнтацій, нових ціннісних ідеалів, ціннісного світогляду** людини, яка буде жити і працювати в Україні – незалежній європейській державі, де цільові та ціннісні орієнтації сполучатимуть творчість, нові оригінальні ідеї з народними традиціями та культурою.

Отже, слід пам'ятати, що цінності, їхній характер, особливості, як і система цінностей у суспільстві в цілому, є своєрідними орієнтирами у формуванні світогляду, духовного світу людини, а прагнення до володіння ними – важлива умова придбання людиною необхідного життєвого досвіду і його соціалізації.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Грицак Я. “Україна поволі рухається від цінностей виживання до самовираження”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.polukr.net/uk/blog/2018/04/%D1%83%Do%BA%D1%80%Do%Bo%D1%97%D0%BD%Do%Bo-%Do%BF%Do%BE%Do%B2%Do%BE%Do%BB%D1%96-%D1%80%D1%83%D1%85%Do%Bo%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F-%Do%B2%D1%96%Do%B4-%D1%86%D1%96%Do%BD%Do%BD%Do%BE%D1%81/>

2. Матяж С. В., Березянська А. О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

[file:///C:/Users/%Do%90%Do%B4%Do%BC%Do%B8%Do%BD%Do%B8%D1%81%D1%82%D1%80%Do%Bo%D1%82%Do%BE%D1%80/Downloads/Npchdusoc\\_2013\\_225\\_213\\_7%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/%Do%90%Do%B4%Do%BC%Do%B8%Do%BD%Do%B8%D1%81%D1%82%D1%80%Do%Bo%D1%82%Do%BE%D1%80/Downloads/Npchdusoc_2013_225_213_7%20(2).pdf)

3. Назаренко Л. М., Антюшина О. М. Ціннісні орієнтири «нової школи»: у вимірі наукової позиції є. П. Голобородько. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

[file:///C:/Users/%Do%90%Do%B4%Do%BC%Do%B8%Do%BD%Do%B8%D1%81%D1%82%D1%80%Do%Bo%D1%82%Do%BE%D1%80/Downloads/Tvo\\_2017\\_1\\_6.pdf](file:///C:/Users/%Do%90%Do%B4%Do%BC%Do%B8%Do%BD%Do%B8%D1%81%D1%82%D1%80%Do%Bo%D1%82%Do%BE%D1%80/Downloads/Tvo_2017_1_6.pdf)

4. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. – К.: Міністерство освіти і науки України, 2016. – 40 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

5. Сергієнко А. Формування ціннісних орієнтацій особистості на уроках української мови і літератури. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/Ulvzsh\\_2013\\_12\\_9.pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/Ulvzsh_2013_12_9.pdf)

6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. У 5-ти томах. – К.: 1976, т.2.

**Черевач Галина Василівна,**  
керівник методичного об'єднання Вараської міської ОТГ,  
вчитель української мови та літератури Вараського ліцею № 5  
Вараської міської територіальної громади

**НАВЧАЛЬНІ РЕСУРСИ  
ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЗДОБУВАЧІВ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ  
У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ**

Загальна соціокультурна ситуація, збереження цілісності й державності України, реформування системи освіти, інші виклики вимагають підвищення уваги до виховного потенціалу освітнього процесу в закладах освіти та допомоги у вихованні базових соціальних цінностей, соціально значущих якостей підростаючого покоління, його компетентності й готовності до вияву відповідальної громадянської позиції і патріотизму.

З огляду на це, важливим завданням школи, в нашому випадку вчителів української мови і літератури, є потреба зміцнити й утвердити важливі цінності дитини, які вона здобула в початковій школі та які їй прищеплювали в родині. Для реалізації цих завдань маємо подбати про належну підготовку сучасних учителів, і не лише в плані оволодіння сучасними педагогічними технологіями, необхідними компетентностями для формування ціннісних орієнтацій школярів, а й про їхню обізнаність із документами, які визначають орієнтири цієї роботи.

Проблема ціннісних орієнтацій шкільної молоді посідає вагоме місце в державних документах із питань освіти, вона відображена у філософській, соціально-психологічній, педагогічній і мистецтвознавчій літературі.

У педагогічній літературі проблема формування ціннісних орієнтацій досліджується у зв'язку з розвитком і вихованням конкретних цінностей, які мають бути особистісно прийняті в певній соціальній групі. Так, ціннісні орієнтації особистості аналізуються у взаємозв'язку з формуванням соціальної позиції особистості (Т. Мадьковська), вивчаються в контексті педагогічної діагностики (В. Петрушин), розглядаються у зв'язку з дослідженнями духовної культури, духовних потреб, інтересів, оцінок учнів і педагогів (Т. Баранова, В. Бутенко, В. Дзюба, Л. Коваль, З. Морозова, О. Рудницька, Ю. Соколовський та ін.).

В умовах особистісно орієнтованого підходу до виховання важливими є дослідження Ш. Амонашвілі, І. Беха, І. Зязюна, С. Карпенчук, Г. Сагач, Ю. Орлова, К. Чорної, О.Сухомлинської, спрямовані на формування й розвиток у дитини особистісних цінностей, визнання унікальності особистості в її духовному зростанні.

Щодо державних документів, у яких визначено основні тенденції формування загальнолюдських цінностей шкільної молоді на основі загальнолюдських і



національних цінностей, виокремимо Закон «Про освіту», Національну програму «Освіта (Україна XXI століття)», Концепцію громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Національну доктрину розвитку освіти України XXI століття, Концепцію «Нова українська школа», Державний стандарт базової загальної середньої освіти, навчальні програми та початкові підручники. Урахування основних положень цих документів у навчальній діяльності в закладах освіти з виховною метою **вимагає ретельного їх опрацювання**, зокрема тих моментів, які стосуються ціннісних орієнтацій шкільної молоді. З огляду на це, докладніше зупинимось на ключових моментах, які потрібно врахувати в навчальній діяльності, зокрема в процесі навчання української мови і літератури.

Пильна увага держави до цієї проблеми не випадкова, адже ціннісна забезпеченість є важливою складовою духовної безпеки, оскільки від цього чинника значною мірою залежить цілісність українського суспільства. Конфлікт цінностей тоталітарного та демократичного спрямування спостерігається не лише на рівні різних поколінь, а й різних регіонів, де є чимало політичних сил, лояльних до окупантів.

"За теперішніх умов, – говориться в **"Програмі "Нова українська школа" в поступі до цінностей**", – важливою є активізація зусиль з підвищення духовного рівня української молоді, формування в неї стійкої системи глибоких морально-духовних цінностей, оскільки саме вони складають основу мотиваційної сфери як особистості, так і суспільства в цілому. Те, чим керується окрема особистість у своїй поведінці, діях, добре висвітлює її глибинну сутність. Якщо особистість чи суспільство сповідує високі гуманістичні цінності, то цілі й засоби їх досягнення також будуть досить високими й гуманними. Тільки таким чином ми можемо досягнути поступового економічного, політичного й духовного піднесення нашої країни, оскільки ці сфери досить тісно переплетені і взаємозв'язані".

У Державній національній програмі **"Освіта (Україна XXI століття)"** наголошується, що без подолання девальвації загальнолюдських цінностей, нігілізму та відірваності освіти від національних джерел немислиме виховання справжнього громадянина.

На «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, *формування цінностей* і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству...» націлює **Закон України «Про освіту»**. У статті 6 цього закону, яка називається «Засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності» виокремлено такі цінності, як гуманізм, демократизм, виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками.

Про важливість виховання на цінностях ідеться в статті 15 **Закону України «Про повну загальну середню освіту»**: «Виховний процес є невід'ємною складовою освітнього процесу в закладах освіти і має ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях, культурних цінностях українського народу, цінностях громадянського (вільного демократичного) суспільства, принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини і громадянина, принципах, визначених Законом України «Про освіту», та спрямовуватися на формування:

відповідальних та чесних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству;

поваги до гідності, прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина; нетерпимості до приниження честі та гідності людини, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якою ознакою;

патріотизму, поваги до державної мови та державних символів України, поваги та дбайливого ставлення до національних, історичних, культурних цінностей, нематеріальної культурної спадщини українського народу, усвідомленого обов'язку захищати у разі потреби суверенітет і територіальну цілісність України".

На формування ціннісних ставлень і суджень, які слугують базою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії з суспільством, зорієнтована **Концепція «Нова українська школа»**, де у вступі до розділу «Виховання на цінностях» зазначено, що «найосвіченіша людина може стати найгіршим злочинцем, якщо не розуміє і не поділяє загальнолюдських цінностей». "Виховний процес, – ідеться в Концепції, – буде невід'ємною складовою всього освітнього процесу і орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність).

Нова школа буде плекати українську ідентичність. Нова українська школа буде виховувати не лише відповідальність за себе, а й за розвиток і добробут країни та всього людства".

Формування ціннісних орієнтацій передбачено і в новому **Державному стандарті базової середньої освіти**, де наголошується, що реалізація мети базової середньої освіти ґрунтується, зокрема, на таких ціннісних орієнтирах, як:

- утвердження людської гідності, чесності, милосердя, доброти, справедливості, співпереживання, взаємоповаги і взаємодопомоги, поваги до прав і свобод людини, здатності до конструктивної взаємодії учнів між собою та з дорослими;
- формування в учнів активної громадянської позиції, патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, державної мови;
- плекання в учнів любові до рідного краю, відповідального ставлення до довкілля.

На формування ціннісного ставлення до всього, що відбувається навколо, спрямовані і **навчальні програми з української мови та літератури**.

Метою навчання української мови в школі (предметна) є формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багаті мовної особистості. Відповідно до поставленої мети головним завданням є формування духовного світу учнів, цілісних світоглядних уявлень, *загальнолюдських ціннісних орієнтирів*, тобто прилучення через мову до культурних надбань українського народу й людства загалом.

Через теми обов'язкових та рекомендованих робіт реалізується **соціокультурна змістова лінія** програми. Створення власних висловлювань на засадах цінностей має сприяти формуванню світогляду та духовного світу учнів, становленню їх як громадян України, а також слугувати орієнтиром у спрямуванні навчання на оволодіння ключовими компетентностями.

Тексти художніх творів, рекомендовані програмою з української літератури, дають можливість не лише пережити насолоду від прочитаного, а й допомагають учням підготуватися до життя, поміркувати над учинками персонажів, подискутувати з приводу моральних і світоглядних колізій, наявних у художньому світі. У текстах

сховано важливі соціальні проблеми, над якими на уроках української літератури замислюються учні. Звісно, це гіпотетичний результат, адже вплив мистецтва на людину індивідуальний, а тому часто непередбачуваний. Однак такий прогноз значною мірою увиразнює навчання на уроках літератури, надає йому цілісності, робить потужним націє- та людинотворчим чинником.

Літературна освіта є важливим чинником створення оптимальних передумов розвитку всебічно освіченої особистості, виховання громадянина-патріота України, а її зміст базується на засадах загальнолюдських і національних цінностей, принципах гуманізму й демократії.

Українська література також є потужним носієм ідентичності нації, її генетичного коду, тому в національному самоусвідомленні, самозбереженні й самоствердженні її роль незаперечна й важлива.

Формування ціннісних орієнтацій сучасних школярів немислиме без **підручників нового покоління**, у яких, крім предметних наукових знань, способів освітньої діяльності і розвитку, досвіду творчої діяльності, відображений досвід ціннісних відносин, окреслений у державних документах. Обираючи підручник, за яким учні працюватимуть упродовж року, вчитель має керуватися як його можливістю забезпечувати набуття знань (когнітивний компонент), відповідних умінь (операційний), так і спроможністю формувати систему цінностей (аксіологічний), що в цілому має стати основою набуття учнями життєво важливих компетентностей.

Таким для мене є підручник з української літератури для 6 класу (автор О. М. Авраменко), який містить рубрики «Зауважте!», «До речі», цікаві тестові завдання, запитання до тексту, що заохочують до діалогу, спонукають до обговорення, пошуків шляхів обґрунтування, доведення чи заперечення твердження, а отже, формують ціннісні орієнтації. Ось деякі із запитань:

Як ви розумієте слова «Станем, браття, всі за волю від Сяну до Дону»?

Які риси української душі яскраво виявилися в народних піснях?

Як ви вважаєте, чому не розповідь і не пісня гудця, а саме євшан-зілля зворушило ханського сина?

З якою метою Т. Шевченко увів у вірш «Думка» образ журавлів?

Якими рисами своєї вдачі ви схожі на Толю, а якими – на Федька? Які вади свого характеру ви хотіли б змінити?

Тож, як бачимо з основних освітніх документів, особлива велика роль у вихованні та становленні сучасної інноваційної особистості належить школі, зокрема вчителю української мови і літератури, бо саме він є найбільш причетним до духовної спадщини українського народу, утверджує принципи загальнолюдської моралі, культивує кращі риси української ментальності. Засобами рідної мови та літератури вчитель формує загальнолюдські, національні цінності у процесі становлення особистості, спонукає учнів захоплюватися красою і багатством рідної землі, гордитися її славетним минулим, пишатися знатними земляками.

Отже, нормативні документи з питань освіти, з одного боку, спрямовують нас, учителів, на формування ціннісних орієнтацій шкільної молоді, яка відчуватиме свою співпричетність до української національної культури, ідентифікуватиме себе з українською нацією й реалізуватиме свої потенційні можливості на благо України, а з іншого, вимагають чіткого орієнтування в засадах державної політики з питань виховного спрямування освітнього процесу в закладах освіти.

1. Авраменко О. Українська література: підручник для 6 кл. загальноосвітніх навчальних закладів. К.: Грамота, 2016.
2. Державний стандарт повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс].- Режим доступу: [https://osvita.ua/legislation/Ser\\_osv/76886](https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886)
3. Закон України «Про освіту» | від 05.09.2017 № 2145-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
4. Навчальні програми 5- 9 класи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
5. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. – К.: Міністерство освіти і науки України, 2016. – 40 с.  
<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
6. Українська мова. 5 – 11 класи: навчальні програми, методичні рекомендації про викладання навчального предмета у закладах загальної середньої освіти у 2019/2020 навчальному році, вимоги до оцінювання / Укладач О.Ю.Котусенко. – Харків: Вид-во "Ранок", 2019. – 192 с.

**Пом'яньська Тамара Миколаївна,**  
керівник районного методичного об'єднання,  
вчитель української мови та літератури  
Гощанської ЗОШ І–ІІІ ступенів  
Гощанської районної ради

**ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УЧНІВ  
У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ  
ШЛЯХОМ РЕАЛІЗАЦІЇ КЛЮЧОВИХ І ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Згідно із Законом України "Про освіту" освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства.

Статтею 12 цього Закону визначено мету повної загальної середньої освіти як усебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності. Досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності та спрямованих на формування у школярів необхідних ціннісних орієнтацій.

Досвід показав, що найбільш соціально адаптованими виявилися люди, що володіють не сумою академічних знань, а сукупністю особистісних якостей: ініціативності, підприємливості, творчого підходу до справи, вміння приймати самостійні рішення.

Самі знання – це добре, але вміння їх правильно застосувати, отримати від них користь – ось що головне на часі.

Пропоную вашій увазі досвід формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді у процесі реалізації ключових та предметних компетентностей на уроках української мови і літератури.

Першою у переліку ключових компетентностей є **"Спілкування державною мовою"**. У результаті опанування цією компетентністю в учнів формується поцінування української мови як державної – чинника національної ідентичності, готовність активно послуговуватися українською мовою в усіх царинах життя. Працюючи над формуванням цієї компетентності, на уроках української мови не лише прищеплюю любов до рідного слова, а й, що значно важливіше, формую ціннісне ставлення до державної мови, прагну, щоб діти усвідомили важливість її як засобу ідентифікації мовця з українським народом, нацією, як культурологічного чинника, щоб учні набували практичного досвіду грамотно і правильно спілкуватися українською мовою.

Учень не просто має знати певні мовні явища, а й уміти орієнтуватися в конкретному матеріалі, аналізувати його з метою практичного використання, могли відрізнити мову суржика від літературної мови, висловити власну оцінку, мотивувати її, аргументовано інтерпретувати прочитане та побачене. Для цього на уроці української мови в 9 класі під час узагальнення вивченого матеріалу «Складне речення з різними видами зв'язку» намагаюся підвести дітей до написання твору-мініатюри із визначеним завданням. Учні мають проаналізувати прочитані та почуті відомості, дібрати й використати ті з них, які необхідні для досягнення певної комунікативної мети. Оскільки формування ціннісної позиції щодо громадянського патріотизму, любові до Батьківщини, почуття гордості за свою країну зараз на часі як ніколи, пропоную актуальні теми висловлювань: "Без мови немає народу", "Мій вклад у збереження української мови", "Мова має значення", "Українська мова в сучасній Україні", "Рівень мовної стійкості сучасної молоді" та інші. У процесі такої роботи формується розуміння громадянської відповідальності за утвердження і збереження української мови як державної, що є важливою цінністю для кожної національно свідомої особистості.

Для успішної соціалізації особистості важливим є вміння грамотно й безпечно комунікувати в інформаційному просторі, здійснювати пошукову діяльність та аналіз інформації, володіння різними способами виділення головного, аналізу, оцінки та використання для власного розвитку; розпізнавати маніпулятивні технології та протистояти їм; вільно оперувати різними форматами навчальної інформації. Йдеться про інформаційно-цифрову компетентність як надважливу в інформаційному суспільстві, і не лише про її практичне спрямування, а й про ціннісну складову, яка проявляється в задоволенні пізнавального інтересу, прагненні до гармонійного спілкування у віртуальному просторі, критичному сприйнятті інформації тощо.

Для формування **інформаційної компетентності** створюю відповідний освітній простір, у якому учні вчаться створювати мультимедійні презентації та відеоролики, паспорти літературних персонажів, готують повідомлення, добирають музичний супровід до літературних творів, працюють над проектами, використовуючи при цьому мережу Інтернет. Цікавими в цьому плані є створені учнями проекти з візуалізації поетичних творів (В. Сосюра, "Осінь"(8 кл.), Леся Українка, «Тиша морська» (6 кл.), В. Симоненко, «Лебеді материнства» (7 кл.), підготовлені мультимедійні презентації "Тарас Шевченко: життя і творчість" (9 кл.), «Творчість Івана Карпенка-Карого» (10 кл.), «Поети-шістдесятники» (11 кл.) та інші.

Застосовую у роботі перегляди фільмів або їх фрагментів за прочитаними програмовими текстами, наприклад, "Тіні забутих предків" за повістю М. Коцюбинського, "Наталка Полтавка" за І.Котляревським, "Украдене щастя", "Захар Беркут" за І.Я. Франком та інші.

Також використовую записи телепередач про письменників, що вивчаються у шкільному курсі української літератури, наприклад, про Бориса Олійника, Олеса Гончара, Івана Багряного, Олександра Довженка, Лесю Українку, Михайла Коцюбинського, Івана Нечуя-Левицького, Василя Симоненка, Василя Стуса, Тараса Шевченка, Володимира Сосюру та багатьох інших.

Мультимедійний урок дає можливість комбінувати на одному занятті велику кількість цікавих завдань, залучаючи все більше учнів до активної роботи. Іноді створюю презентації разом з учнями, пояснюючи, який результат є очікуваним, але обов'язково враховую їхню думку.

На уроках розвитку мовлення, зокрема під час формування вмінь писати стислий переказ, навчальну діяльність учнів організовую так, щоб учні вчилися оперувати наданою їм інформацією, як-от: вичленовувати провідну думку тексту, відсіювати зайву інформацію, тобто вчилися ущільнювати текст. Так формується важливе комунікативне вміння говорити/писати коротко, стисло і зрозуміло як ціннісний складник **комунікативної компетентності**.

Важливість такої учнівської діяльності не лише в її знаннєвій складовій, можливо, не стільки в знаннєвій, скільки в ціннісній, оскільки формується почуття відповідальності за доручену справу, отримується задоволення від успішно виконаної роботи, формується повага до інших думок. Крім того, набувається емоційно-чуттєвий досвід, отримується естетичне задоволення від спілкування з мистецтвом, сприймаються власні навчальні досягнення як цінності, усвідомлюється потреба власної значущості.

Основні аспекти формування **літературної компетентності** учнів реалізую через змістові лінії, зокрема ціннісну та культурологічну, які забезпечують творче усвідомлення учнями змісту художніх творів, сприяють їх емоційному сприйманню та інтелектуальному осмисленню, формуванню світогляду школярів та їхньої громадянської позиції, вибору гуманістичних ціннісних орієнтацій у пошуках смислу життя. Культурні цінності, накопичені людством, передають досвід, який стає надбанням особистості в процесі творчого їх засвоєння. Прилучаючись до них, дитина засвоює цінності в своїй свідомості, що, своєю чергою, впливає на взаємодію з навколишнім світом, на характер думок, почуттів, стосунків і передбачень особистості.

Кожен художній твір відчиняє двері у світ чарівної краси мистецтва, ставить багато запитань, відповіді на які читачі дають самі під мудрим керівництвом учителя. Так, на запитання «Що таке особистість? Чи легко нею бути?» шукаємо з учнями відповіді, працюючи над текстом оповідання «Білий кінь Шептало» В. Дрозда. Однозначної відповіді учні не дадуть, але думок буде багато і всі вони цікаві. Так формується **соціальна компетентність** і її ціннісні складники, зокрема поцінування людської гідності, уміння бути собою.

Використовую можливості української літератури у формуванні **екологічної грамотності і здорового життя** шляхом інтеграції творів екологічного спрямування в навчальні заняття. Під час вивчення в 5 класі поезії М. Рильського «Дощ» («Благодатний, довгожданий...»), крім засвоєння та осмислення тексту поезії, значну увагу приділяю ціннісному складнику твору, зокрема розумінню важливості дбайливого ставлення до природи, потреби берегти її, усвідомленню образного бачення світу як важливого чинника розвитку творчих здібностей людини. Для цього разом з учнями створюємо малюнки-асоціації до вірша, розглядаємо репродукції картин українських художників про дощ, слухаємо музичні композиції на тему поезії.

Особливого значення під час аналізу художнього твору надаю діалогічній взаємодії читачів із художнім текстом, спонукаю до діалогу «учень-учень», що забезпечує не лише глибше розуміння твору, а й сприяє формуванню **комунікативної компетентності**. Завдання формулюю так, щоб кожне допомагало учням не лише зрозуміти позицію автора, а й відчути та зрозуміти (і це головне!) особистісну значущість порушених письменником проблем, пов'язати твір з власним життєвим досвідом. Наприклад:

- Федько врятував Толю, взяв його провину на себе (оповідання В.Винниченка «Федько-халамидник») – займи позицію «за», «проти», «інше бачення» та обґрунтуй вибір.
- Чи можлива дана ситуація в наш час? Чому?
- Склади таблицю рис справжнього лідера, керівника (І.Франко, «Фарбований лис»).
- Зваж на «терезах правосуддя» переваги головних героїв оповідання Є.Гуцала «Олень Август».
- Чи добре «бути задоволеним собою»? Дати відповідь, використовуючи метод «відкрита трибуна» (І.Калинець, «Хлопчик-фігурка, який задоволений собою»).

Часто практикую учням самим сформулювати запитання для розгляду певної ситуації під час аналізу художнього твору. Такі завдання орієнтують учнів на глибше осмислення подій, розуміння позиції автора, ідентифікацію себе з літературними персонажами, спонукають до глибокого усвідомлення психології героїв, створення власної інтерпретації моделей їхніх образів, що сприяє формуванню **ключової компетентності «обізнаність і самовираження у сфері культури»**, особистісних ціннісних орієнтацій, потреби читання літературних творів для естетичної насолоди та рефлексії над прочитаним.

Ефективним прийомом формування цієї компетентності є рольова гра під час аналізу літературних творів (Є. Гуцало, «Олень Август», І. Франко, «Фарбований лис», В. Винниченко, «Федько-халамидник», Е. Авдієвська, «Говорюща риба» та інші). Гра як навчальний прийом дозволяє учням перевтілюватись у героїв твору, проектувати власну поведінку за певних обставин, сприяє формуванню здатності сприймати твір не тільки розумом, а й серцем, тобто вдає можливість реалізувати такий важливий принцип шкільного аналізу художнього твору, як емоційність.

Незаперечним є факт, що фундаментом успішного життя людини є її освіта, особливо шкільний період, адже саме школа забезпечує формування в учнів **ключової компетентності «вміння вчитися»**, сприйняття навчальних досягнень та набутих умінь як цінностей, які є основою для переходу до професійної діяльності. Зважаючи на думку академіка Савченко О. Я., що «вміє вчитися той учень, який проявляє зацікавленість у навчанні, сам визначає мету діяльності, організовує свою працю, проявляє вольові зусилля для досягнення результату, відбирає або знаходить потрібні знання та способи для виконання завдань, має вміння й навички самоконтролю та самооцінки», особливу увагу під час уроків мови й літератури приділяю етапам цілевизначення й планування та рефлексійно-оцінювальному, на яких формуються організаційно-навчальні вміння учнів – визначати мету й планувати діяльність та рефлексувати її процес і результати. Переконана, що це надважливо, адже ці вміння як складники ключової компетентності «вміння вчитися» будуть найбільш запитаними в професійній діяльності упродовж життя.

Отже, формування ціннісних орієнтацій сучасної особистості, яка відчуватиме свою співпричетність до української національної культури, ідентифікуватиме себе з українською нацією і реалізовуватиме свої потенційні можливості на благо України, вчитель-словесник має здійснювати повсякчас засобами української мови та літератури.

#### ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січ. 2004 р. № 24 // Упр. школою. - 2004. - № 4 (52). - 31 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

[http://autta.org.ua/files/user\\_Irene\\_304/111111111111.doc](http://autta.org.ua/files/user_Irene_304/111111111111.doc)

2. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. – К.: Міністерство освіти і науки України, 2016. – 40 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

3. Про освіту | від 05.09.2017 № 2145-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

4. Українська мова. 5 – 11 класи: навчальні програми, методичні рекомендації про викладання навчального предмета у закладах загальної середньої освіти у 2019/2020 навчальному році, вимоги до оцінювання / Укладач О. Ю. Котусенко. – Харків: Вид-во "Ранок", 2019. – 192 с.

**Матвійчук Тамара Яківна,**

керівник районного методичного об'єднання,

вчитель української мови та літератури

Дубровицького НВК «Ліцей-школа»

Дубровицької районної ради

#### **ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ НАСКРІЗНИХ ЛІНІЙ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ШКОЛЯРІВ**

Упровадження компетентнісного підходу в освіті науковці пов'язують із цивілізаційними викликами, які постають перед людиною ХХІ століття: духовними, інформаційними, екологічними, етнокультурними тощо. Необхідність посилення компетентнісного спрямування освіти зумовлена, безумовно, і соціально-економічними змінами в суспільстві

Усім відома теза: буття визначає свідомість. Але ж і свідомість визначає буття. Це підтверджує вислів Януша Корчака: «Реформувати світ – означає реформувати виховання» [5, 26]. Саме духовне життя людини, мабуть, значно більше визначає матеріальне її становище, аніж навпаки. Якщо ми хочемо позитивних змін, маємо змінювати нашу свідомість, менталітет, формувати цілісну особистість (духовну, інтелектуальну, активну, оптимістичну, здорову як фізично, так і психічно). І роботу слід починати з дошкільного закладу, зі школи.

Наскрізні лінії спільні для всіх начальних предметів, є засобом інтегрування навчального змісту, вони корелюються з окремими ключовими компетентностями і сприяють формуванню ціннісних і світоглядних орієнтацій учня, що визначають його поведінку в життєвих ситуаціях. Упровадження наскрізних ліній у навчальний предмет



передбачає розв'язування завдань реального змісту, виконання міжпредметних навчальних проєктів, роботу з різними джерелами інформації.

Важливо, щоб завдання та вправи були різноманітними як за змістом, так і за формою, щоб вони викликали цікавість, мали практичне спрямування, поєднували життєвий досвід учнів із базовими поняттями навчального предмета, спонукали до використання одержаних знань під час розв'язання практичних проблем і ситуацій.

На допомогу педагогам Інститут модернізації змісту освіти пропонує наступні матеріали [3]:

- з питань здоров'я і безпеки при вивченні української мови можна скористатися відкритим електронним ресурсом для скачування посібників серії «Вчимося жити разом», «Захисти себе від ВЛІ»:

<https://drive.google.com/file/d/oB3m2TqBMoAPKeUNLWElfampyNko/view>;

- з питань екологічної безпеки і сталого розвитку – відкритим електронним ресурсом для скачування посібників серії «Зелений пакет»:

<http://www.greenpack.in.ua/school/high/>;

- з питань фінансової грамотності – відкритим електронним ресурсом

<https://drive.google.com/file/d/oB3m2TqBMoAPKaoJRcFI3ZFpmQzQ/view>.

Ще два роки тому Міністерство освіти і науки України оприлюднило оновлені навчальні програми з української мови для 5-9 класів, у змісті яких не тільки послідовно впроваджено компетентнісний підхід, а й запроваджено наскрізні лінії для увиразнення компетентностей: «Екологічна безпека та сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість та фінансова грамотність». У пояснювальних записках до програм з'ясовано особливості запровадження наскрізних змістових ліній, зокрема дано пояснення, що таке наскрізна лінія, як її реалізувати, якими додатковими засобами може скористатися вчитель.

Суть наскрізних ліній у навчальній програмі з української мови трактується так:

Наскрізна лінія «Екологічна безпека і сталий розвиток» підсилює ключові компетентності, спрямовує діяльність учителя й учнів на формування соціальної активності, відповідальності й екологічної свідомості, усвідомлення ідеї сталого розвитку як нового типу еколого-економічного зростання, що задовольняє потреби всіх членів суспільства за умови збереження й поетапного відновлення природного середовища, готовності брати участь у розв'язанні питань довкілля та розвитку суспільства; конкретизує роботу зі збереження й захисту довкілля [4].

Наскрізна лінія «Громадянська відповідальність» забезпечує розвиток соціальної й громадянської компетентностей, розкриває суть поняття «відповідальний громадянин», визначає вектори його діяльності [4]. Реалізація змістової лінії «Громадянська відповідальність» сприятиме формуванню діяльного члена громади й суспільства, який розуміє принципи та механізми функціонування суспільства, є вільною особистістю, яка визнає загальнолюдські й національні цінності та керується морально-етичними критеріями й почуттям громадянської відповідальності у власній поведінці.

Реалізації здоров'язбережувальної ключової компетентності сприяє наскрізна лінія «Здоров'я і безпека», орієнтуючи вчителів на формування учня як духовно, емоційно, соціально й фізично повноцінного громадянина, що дотримується здорового способу життя, активно долучається до облаштування безпечного для життя й діяльності середовища [4].

Метою наскрізної лінії «Підприємливість і фінансова грамотність» є навчання молодого покоління українців ощадливості, раціонального використання коштів, планування витрат, стимулювання лідерських ініціатив, прагнення успішно діяти в технологічному швидкозмінному середовищі. Ця змістова лінія націлена на розвиток лідерських ініціатив, здатність успішно діяти в швидкозмінному середовищі, забезпечення кращого розуміння молодим поколінням українців практичних аспектів фінансових питань [4].

Найбільш вдалим у реалізації наскрізних ліній під час вивчення української мови може бути **виконання комунікативно-ситуативних вправ**, що передбачено

комунікативно-діяльним підходом до навчання мови, який, з одного боку, створює умови для спілкування, засвоєння понять у процесі спілкування і з метою спілкування, а з іншого, формує й удосконалює вміння та навички в усіх видах мовленнєвої діяльності. В основу ситуативних вправ покладається створена вчителем навчально-мовленнєва ситуація, яка передбачає стимулювання учнів до створення конкретних висловлювань, близьких до тих, які відбуваються або можливі в дійсності. Зрозуміло, ситуативні вправи стосуються не лише діалогічного мовлення, їх виконання цілком може передбачати й створення учнем монологу. Методика ж застосування комунікативно-ситуативних вправ і завдань є варіативною: відповідно до інтересів, запитів, рівня підготовленості учнів. Наприклад:

1. Наскрізна лінія «Екологічна безпека та сталий розвиток», 5 клас, тема «Однорідні члени речення». Завдання: скласти й розіграти діалог між бабусею та її онукою, які хочуть посадити навколо будинку сад. Деякі з поданих у довідці слів використати як однорідні члени речення.

*Довідка.* Кущі: калина, жасмин, глід, смородина, айва, барбарис.

Декоративні рослини: дикий виноград, плющ, лимонник.

Квіти: айстри, троянди, півонія, флокс, лілія.

2. Наскрізна лінія «Підприємливість і фінансова грамотність», 5 клас, тема «Слова іншомовного походження». Завдання: скласти й розіграти діалог між аптекарем і хлопчиком, який прийшов за ліками для бабусі. У репліках діалогу використати подані в довідці слова, попередньо з'ясувавши їхнє лексичне значення за словником іншомовних слів.

*Довідка.* Діагноз, симптом, рецепт, режим, ін'єкція.

3. Наскрізна лінія «Громадянська відповідальність», 10 клас, тема «Велика літера та лапки у власних назвах». Завдання: скласти й розіграти діалог-інтерв'ю з юнаком, що живе в європейській країні, про сім чудес України.

Не менш успішно реалізувати будь-яку з наскрізних ліній на уроці української мови можна шляхом виконання **проблемно-ситуативних завдань**.

Наприклад, наскрізна лінія «Екологічна безпека та сталий розвиток», 7 клас, тема «Дієприкметниковий зворот». Завдання: прослухати історію, що сталася на одному з уроків. Що б ви відповіли на місці Миколки?

Учитель сказав дітям:

- Намалюйте найрадісніше і найсумніше.

Миколка розгорнув альбом і задумався. Згадав золоте літо, ранок на березі ставка, квітуче поле конюшини. Намалював квітку конюшини і над нею бджілку.

- Це і є найрадісніше, – сказав він.
- Чому?- питає вчитель.
- Бо сяє сонечко, співає жайворонок і небо синє-синє.
- А що ти намалюєш найсумніше?

Миколка намалював голе дерево. Біля самого кореня воно було обпалене, кора від вогню полопалася. Навколо дерева – почорніла галявина. Вгорі збентежені птахи.

- Чому ж це найсумніше?- питає вчитель.
- Бо ...(варіанти відповідей учнів за алгоритмом методу «ПРЕС» із використанням дієприкметникових зворотів).

**Гра** традиційно вважається одним із найефективніших прийомів навчання. Вона значно поживляє та урізноманітнює процес активізації діяльності дітей на уроці, сприяє їх всебічному розвитку. Завдяки грі можна успішно реалізувати будь-яку з наскрізних змістових ліній як через виконання окремих вправ, так і через побудову уроку в цілому.

Наприклад, «Наскрізна лінія «Підприємливість і фінансова грамотність», 10 клас, тема «Правопис НЕ з іменниками, прикметниками, прислівниками». Засідання бізнес-клубу. Завдання-конкурси « Аукціон знань».

Суть ділової гри полягає в тому, щоб здобути якомога більше знань-балів, які є умовними грошовими одиницями з назвою «розумник». 1 розумник – 1 грошова одиниця. Норми оцінювання є в кожного на парті. В кінці уроку учні підраховують

«розумники» й отримують відповідний бал. Тематичний словник, що є на кожній парті, допоможе осмислено використовувати необхідну термінологію.

Як бачимо, нескладно поєднати на уроці мовну і фінансову грамотність, використовуючи ділову гру у формі засідання бізнес-клубу. Практична складова цих поєднаних явищ, безперечно, може забезпечити не лише підготовку грамотних учнів, але й надати їм знання з підприємницької компетентності, які будуть корисними для школярів у подальших життєвих ситуаціях.

Ще приклад: наскрізна лінія «Здоров'я і безпека», 9 клас, лінгвістична гра «Резюме». Завдання: прочитати текст, визначити його стиль і тип мовлення. Сформулювати головну думку тексту, написати резюме.

*Текст*

Насамперед від тютюнопаління страждають органи дихання. 98% летальних випадків від раку горла, 96% - раку легень, 75% смертей від хронічного бронхіту. Тютюновий дим містить понад 4000 хімічних сполук, а також кілька сотень отрут, серед яких є нікотин, вуглекислий газ, ціанід, миш'як, синільна кислота тощо. В ньому також є радіоактивні елементи полоній, свинець, вісмут.

Не всім відомо, що 25% померлих від ішемічної хвороби серця знизили своє здоров'я курінням. Окрім легенів і гортані, найсильніший удар завдається серцю й судинам. Найчастіше в курців страждають артерії нижніх кінцівок. Через нестачу кисню поступово розвивається некроз (гангрена). Багато людей втратили ноги через куріння.

*Резюме (можливий варіант).* Куріння завдає великої шкоди здоров'ю людини. Тютюновий дим містить отруйні хімічні сполуки, радіоактивні елементи, що негативно впливають на легені, судини, серце. Відмова від куріння значно зменшує ризик виникнення небезпечних захворювань.

Виконання подібних завдань на визначені наскрізними лініями теми сприятиме не лише формуванню в учнів предметної компетентності, а й змусить задуматися над тим, наскільки вони дбають про своє здоров'я як одну з найбільших цінностей людини.

Отже, залежно від того, який зміст ми вкладаємо в те чи інше завдання, наскільки вдумливо учні мають до нього поставитися, щоб виконати (проаналізувати, аргументувати, зробити висновок), можна реалізовувати будь-яку з наскрізних змістових ліній, при цьому виконуючи різні завдання та використовуючи для цього різні методи та прийоми.

Візьмемо для прикладу такий засіб підвищення грамотності учнів, як **навчальне редагування**. Явище білінгвізму, вживання кальок, суржик – це сьогоднішній день нашого мовлення. Отож, учнів слід навчати не бути байдужими не лише до свого мовлення, а й до мовлення інших людей. «Виправ помилку», «Відредагуй», «Переклад з української на... українську» – це ті вправи, які постійно присутні на уроках словесності.

Наприклад, наскрізна лінія «Громадянська відповідальність», 11 клас. Урок-модерація. Учням пропонується сторінка в мережі, присвячена тій чи іншій навчальній проблемі. Інформація містить помилки, потрібно відшукати їх і виправити. У такий спосіб формуємо не тільки загальнокультурну грамотність, а й громадянську компетентність.

Ще приклад: наскрізна лінія «Громадянська відповідальність», 11 клас, повторення теми «Числівник». Запропонувати учням проаналізувати споживчий кошук українця, використовуючи числівники.

Також не можна недооцінити роль використання **навчальних текстів**. Адже вони презентують мовний матеріал, сприяють навчанню видам мовленнєвої діяльності, стимулюють дискусії, слугують зразками для вирішення комунікативних завдань. При цьому сам зміст текстів є функціональною інформацією, тобто предметом навчального, соціального, культурного, побутового спілкування тощо. З огляду на це вони повинні бути невеликими за обсягом, з чіткою структурою, мати пізнавальну й аксіологічну цінність, містити проблемні ситуації, спонукати до роздумів та аргументації власних думок, стимулювати навчальну діяльність.

Для прикладу: наскрізна лінія «Громадянська відповідальність», розвиток мовлення, 11 клас, есе «Мандрівка до одного з чудес України». Завдання: проблема негайної реставрації історичних споруд в Україні. Доброю ідеєю буде розділити клас на групи, які будуть аргументовано відстоювати свої відповіді, сформульовані при мозковому штурмі (текст «Сім чудес світу»). Метою такого уроку є сприяти розумінню та розрізненню учнями понять топоніміка, етніміка, усвідомленню сутності та походження географічних назв; формуванню вмінь і навичок конструювати тексти-описи з елементами роздуму та добирати необхідні мовні засоби; вихованню любові до рідної землі, до свого дому, усвідомленню учнями себе як частинки Батьківщини.

Навіть звичайний **кодовий диктант** можна використати для реалізації певної наскрізної змістової лінії.

Наприклад: наскрізна лінія «Громадянська відповідальність», 9 клас, тема «Складне речення, його будова й засоби зв'язку в ньому». Завдання: складносурядні речення позначити цифрою 1, складнопідрядні – цифрою 2, безсполучникові – цифрою 3.

1. Можна вибрати друзів і дружину, / Вибрати не можна тільки Батьківщину.
2. Хай пісня твоя, Україно, / Злітає, як птах, у блакить, / А мова твоя солов'їна / У кожній оселі звучить.
3. Люби, шануй, оберігай / Наш край, що зветься Україна.
4. Кожне слово світить / Гранями рубіна, / Але сяє, наче сонце, / Слово «Україна».
5. Де ясніше сонце світить, / Де гарніше зорі сяють, / Де ж миліше пахнуть квіти, / Як у нашім любім краї?
6. Здолає клятих ворогів / Моя рідненька Батьківщина, / І запанує на весь світ / Квітуча ненька – Україна.
7. І заспіває знову Україна, / І оживе її свята земля.

Відповіді: 1- 3, 2 - 1, 3 - 2, 4 - 1, 5 - 2, 6 - 1, 7 - 1.

На сьогодні надзвичайно популярною в освіті є ідея інтеграції знань. Завідувач відділу початкової освіти Інституту педагогіки НАПН Анжеліка Цимбалару в соцмережі висловила думку, що зміст освіти в сучасній школі вирізняється міжпредметною інтеграцією й практичною спрямованістю. Якщо говорити про **інтегроване навчання**, то навчальний предмет «українська мова» є, напевне, об'єднавчим фактором шкільного життя. Залежно від того, з яким предметом ми, філологи, здійснюватимемо на уроці інтеграцію, тій наскрізній змістовій лінії й надаватимемо перевагу.

Так, при інтеграції української мови з фізичною культурою чи курсом «Основи здоров'я» реалізується наскрізна лінія «Здоров'я і безпека». Добираючи завдання на урок, можна віддати перевагу роботі над текстом, над розвитком діалогічного мовлення, організації міні-конкурсів, проектній розробці комплексів фізичних вправ, рольовим іграм тощо. Тексти переказів та диктантів «Як запорожці гартували молодих козаків», «Чим козаки лікувалися», «Козацька охорона здоров'я» та матеріал для написання твору на тему «Лікує матінка-природа» знайомлять учнів з народними засобами лікування, цілющим зв'язком наших предків із природою. Акцент на родовій пам'яті, «козацькому здоров'ї та моральних чеснотах українського народу сприятиме також національно-патріотичному вихованню учнів. Наприклад:

Завдання 1. Ознайомтесь із комплексами фізичних вправ для гарної постави. Продумайте й запишіть свої коротенькі варіанти зарядки. Усно розкажіть про їх користь для організму.

#### Вільна спина

Ця проста вправа допомагає виправити поставу й позбутися сутулості. Вона особливо корисна тим, хто довго сидить зігнувшись за партою.

Станьте, руки на відстані ступні, коліна зігнуті. Руки ззаду на попереку. Повільно нахиліться вперед, доки не відчуєте, як розтягуються м'язи попереку.

Завдання 2. Уважно прочитайте про те, як лікувалися колись наші предки. Чи варто в чомусь наслідувати їх методи боротьби з хворобами? Напишіть твір на тему: «Лікує матінка-природа».

Цілюща верба – улюблене дерево українців

Верба – дерево цілюще. Настій із вербової кори знижує температуру. Відвар вербової кори вживають при грипі, вірусних інфекціях, ревматизмі.

Верба була священною для наших предків, священною вона повинна залишатись і для нас.

Верба – символ краси, безперервності життя. Вона живуча: встромиш у землю гілочку – і виросте дерево, засип ранку порошком меленої вербової кори – і кров зупиниться.

Наскрізна лінія «Громадянська відповідальність» повноцінно реалізується на інтегрованому уроці з історії України та української мови в 5 класі з теми «Географічні назви в історичній науці. Розвиток мовлення. Твір – опис приміщення з елементами роздуму». Метою такого уроку є сприяти розумінню та розрізненню учнями понять топоніміка, етніміка, усвідомленню сутності та походження географічних назв; формуванню вмінь і навичок будувати тексти-описи з елементами роздуму та добирати необхідні мовні засоби; вихованню любові до рідної землі, до свого дому, усвідомленню учнями себе як частинки Батьківщини.

Значний ресурс для формування ціннісних орієнтацій школярів шляхом упровадження наскрізних ліній мають уроки української літератури. Для усвідомлення дітьми національної культурної ідентичності використовую художні твори «Джури козака Швайки», В. Рутківського, «Гуси-лебеді» М. Стельмаха. Поняття самоідентичності, толерантне ставлення до інших формую на змісті творів Г. Тютюнника «Дивак», В. Дрозда «Білий кінь Шептало». На усвідомленні важливості активної громадянської позиції акцентую увагу у процесі вивчення творів І. Франка «Захар Беркут», З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі», філософської, громадянської лірики Т. Шевченка, поеми І. Котляревського «Енеїда», роману П. Куліша «Чорна рада». Про повагу до людської гідності говоримо з дітьми під час вивчення творів В. Симоненка «Ти знаєш, що ти – людина», Л. Костенко «Крила», Л. Пономаренка «Гер переможений», М. Коцюбинського «Дорогою ціною», М. Вовчка «Інститутка». Обговорити механізми мирного вирішення конфліктів можна на основі сюжетів повістей М. Павленко «Русалонька із 7-В, або прокляття роду Кулаківських», Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути», Ю. Винничука «Місце для дракона», Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся».

Наприклад: наскрізна лінія «Громадянська відповідальність», 10 клас, роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні». Урок-дискусія «Людина завжди має можливість вибору за певної життєвої ситуації. Чи міг би Чіпка стати лідером?»

– Чіпка, за його словами, хоче «людям служити». Чи так це насправді? Чи вірить сам герой у щирість своїх слів? Адже буквально в наступному абзаці автори зазначають: «... У Чіпчинім серці уже ворушилося бажання верховодити, пекло його, виривалося наверх у думці, в слові...» Висловіть свої міркування у класі.

– Які з факторів, що визначили поведінку героя в тій чи іншій ситуації, є соціальними, а які – психологічними?

– Прочитайте опис праці Чіпки біля землі (розділ «Дознався» від слів «Закипіла в Чіпки в руках робота..» до слів «...отакі скирти понавертав!»). Передайте відповідний настрій та емоційний стан героя.

Суть цього методу когнітивного моделювання полягає в тому, що кожен учень виступає менеджером з персоналу і сам складає модель своєї поведінки. Якщо, на його думку, йому потрібно змінити вид діяльності, нехай вкаже це. Якщо він здатний на більше, нехай скаже і про це. Іншими словами, потрібно не тільки виконати роботу, а й створити звіт перед самим собою про її виконання.

Використання на уроках української мови та літератури системи практично зорієнтованих на реалізацію конкретних наскрізних ліній завдань і вправ є шляхом реалізації компетентнісного підходу й водночас сприяє підвищенню ефективності

освітнього процесу, що ґрунтується на цінностях. Важливо, щоб завдання були різноманітними як за змістом, так і за формою, щоб вони викликали цікавість, мали практичне й ціннісне спрямування, поєднували життєвий досвід учнів із базовими поняттями навчального предмета, спонукали до використання набутих знань під час розв'язання практичних проблем і ситуацій. Важливо також, щоб і в учителя було бажання, прагнення досягти цих цілей і щоб кожен знав, яким чином можна досягти бажаного результату.

#### ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січ. 2004 р. № 24 // Упр. школою. - 2004. - № 4 (52). - 31 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

[http://autta.org.ua/files/user\\_Irene\\_304/111111111111.doc](http://autta.org.ua/files/user_Irene_304/111111111111.doc)

2. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. – К.: Міністерство освіти і науки України, 2016. – 40 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

3. Про освіту | від 05.09.2017 № 2145-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

4. Українська мова. 5 – 11 класи: навчальні програми, методичні рекомендації про викладання навчального предмета у закладах загальної середньої освіти у 2019/2020 навчальному році, вимоги до оцінювання / Укладач О.Ю.Котусенко. – Харків: Вид-во "Ранок", 2019. – 192 с.

#### МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

За результатами роботи науково-практичного семінару "Формування ціннісних орієнтацій покоління цифрової епохи засобами української мови і літератури" вироблено методичні рекомендації щодо методики формування ціннісних орієнтацій шкільної молоді.

1. Ціннісну складову ключових і предметних компетентностей на уроках української мови і літератури спрямовувати на формування в учнівської молоді стійких світоглядних позицій і морально-етичних норм, набуття навичок жити у глобалізованому світовому просторі з відчуттям приналежності до певної нації та успішного вирішення завдань, пов'язаних з формуванням позитивного іміджу України в світовому просторі.
2. Для формування ціннісних орієнтацій здобувачів шкільної освіти в процесі вивчення української мови та літератури послуговуватись державними документами в галузі освіти як орієнтирами щодо змісту та системи роботи щодо гуманістичного спрямування мовно-літературної освіти.
3. У процесі реалізації ключових і предметних компетентностей, крім знаннєвої і діяльнісної, важливого значення надавати реалізації ціннісної складової, покликаної забезпечити виховання національно свідомого громадянина України, який у своїй діяльності керується загальнолюдськими цінностями.
4. Реалізацію наскрізних ліній як соціально значущих надпредметних тем спрямовувати на розвиток і соціалізацію школярів, формування їх наукового світогляду, культури, екологічного стилю мислення, економічно грамотної поведінки, навичок життєзабезпечення й саморозвитку, а також на розвиток ключових умінь як здатності застосовувати отримані знання в різних ситуаціях.